

IBN RUSHDNING ILMIY-FALSAFIY DUNYOQARASHIDA E'TIQOD VA AQL UYG'UNLIGI G'OYASINING AHAMIYATI

*Ikramova Iroda Rixsivayevna,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Sharq sivilizatsiyasi va falsafa fakulteti dotsenti v.b., (PhD)*

ЗНАЧЕНИЕ ИДЕИ СОГЛАСИЯ ВЕРЫ И РАЗУМА В НАУЧНО-ФИЛОСОФСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ ИБН РУШДА

*Икрамова Ирода Рихсиваевна,
и. о. доцента факультета Восточной цивилизации и
философии Ташкентского государственного университета
востоковедения, (PhD)*

THE SIGNIFICANCE OF THE IDEA OF HARMONY BETWEEN FAITH AND REASON IN IBN RUSHD'S SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL WORLDVIEW

*Ikramova Iroda Rixsivaevna,
Tashkent State University of Oriental Studies, acting associate
professor, Faculty of Eastern Civilization and Philosophy, (PhD)*

Annotatsiya: Din, e'tiqod va falsafa, aql masalasi bugungi globallashuv jarayonlaridagina emas, balki tarixan o'zining dolzarbligi, nozik masala ekanligi bilan ajralib turgan. U inson ichki dunyosi, ishonchi bilan aql-zakovati natijalarini o'zida mujassam etgan bo'lib, bunda har bir shaxsning o'z pozitsiyasi mavjud bo'ladi. Ko'plab faylasuflar bu borada o'z qarashlarini keltirib o'tganlar. Shunday faylasuflardan biri Ibn Rushd bo'lib, u o'zining "ikki haqiqat" konsepsiyasida bu ikki sohani o'zaro kelishtirishga harakat qildi.

Kalit so'zlar: Ibn Rushd, din, falsafa, e'tiqod, aql, uyg'unlik, globallashuv.

Abstract: Religion, faith and philosophy, the issue of reason, is not only in today's globalization processes, but also historically distinguished by its relevance and sensitivity. It embodies the results of the inner world of man, his faith and intelligence, in which each person has his own position. Many philosophers have expressed their views on this issue. One such philosopher was Ibn Rushd, who attempted to reconcile these two spheres in his concept of the «two truths».

Keywords: Ibn Rushd, religion, philosophy, belief, reason, harmony, globalization.

Аннотация: Религия, вера и философия, вопрос разума, не только в современных процессах глобализации, но и исторически отличается своей актуальностью и чувствительностью. Он воплощает результаты внутреннего мира человека, его веры и интеллекта, в котором каждый человек имеет свою собственную позицию. Многие философы высказывали свои взгляды на этот вопрос. Одним из таких философов был Ибн Рушд, который попытался примирить эти две сферы в своей концепции «двух истин».

Ключевые слова: Ибн Рушд, религия, философия, вера, разум, гармония, глобализация.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Aql va e'tiqod o'rtasidagi munosabatlar muammosi falsafada eng dolzarb masala bo'lib kelgan va hozir ham shunday bo'lib qolmoqda. U insonlar dunyoqarashining mohiyatiga, ularning mavjudligining ekzistensial asosiga taalluqli. Bu ikkisining har biri insonlarning ongi va

qalbini zabt etishga, yerdagi va boshqa olamlardagi eng yaxshi turmush tarzini tushuntirishga, baxtli hayot yo'lini ko'rsatishga harakat qiladi.

Bunda e'tiqod masalasiga kelsak, u zamonaviy ilmiy, postmodern va globalistik davrda, "an'anaviy" deb ta'rif berilgan barcha qadriyatlar universallashtirilib, tenglashtirilganda juda dolzarb

e-mail:

ikramova11@bk.ru

<https://orcid.org/0009-0001-7372-2608>

hisoblanadi. E'tiqodsiz madaniyatning o'zi ham mavjud bo'lishi mumkin emas, deb yozgan edi P.Florenskiy. Darhaqiqat, e'tiqodsiz inson ongi ham bo'lishi mumkin emas, mazmun va axloq ham bo'lmaydi, umuman inson hayotining ma'nosi ham bo'lishi mumkin emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). “Fyodor Dostoyevskiy va Erix Fromm barcha insonlar imonli va ular faqat e'tiqodining “mavzusi” bilan farq qiladi, deb ta'kidlaganda shuni nazarda tutgan bo'lishlari haqiqatga yaqin. E'tiqod dunyoqarash va gnoseologiya nuqtai nazar jihatidan zarur hisoblanadi. Chunki inson bilimi har doim ham barcha narsalarni, hodisalarni tushuntirish uchun yetarli bo'lmaydi. E'tiqod esa uni o'rnini to'ldira olish qobiliyatiga ega. E'tiqodsiz dunyoqarash mukammal bo'lolmaydi yoki zamonaviy “ma'rifatparvar” inson har xil xurofotlarga taslim bo'ladi. Shu ma'noda, ular ta'kidlaganidek, dahriylik mumkin emas, chunki inson ishongan narsa u uchun har doim mutlaq bo'lib harakat qiladi” [5,75]. E'tiqod erkinlik tarafdori va shuning uchun insonning javobgarligini ham e'tirof etadi, ya'ni bunda insonning axloqiy tabiatini ham belgilaydi. Xurofotlar esa ko'p hollarda ilmga qarshi chiqib, ilmiy dalillarga mos kelmaydi, insonning erkinligini yo'q qilishga intiladi, ya'ni uni tashqi kuchlarga qaram qiladi. E'tiqod falsafiy mushohada bilan to'qnash keladi. Aql va bilim esa hayotning ma'nosini izlab, topishga intiladi. Bu ruhiy bilimning bevosita asosiy va barqaror usullaridan biri sanaladi.

Amerikalik sharqshunos olim F.Rouzentel “Bilim tantanasi” asarida shunday deydi: “Ular rasmiy ilmni rad etmaydilar... ammo unga alternativ bo'lgan ilm avvalgisidan mohiyati kam emasligini isbotlashni istaydilar. Bu davr ilm-fan davri edi... Qur'ondan boshlab to she'riyatgacha hammasi maxsus ilmiy fanlar metodikasi bilan sug'orilgan edi” [6]. Ilmiy mushohada va g'oyalar, qarashlar va ta'limotlar kurashi islom madaniyati, falsafasining rivojlantiruvchi kuchi bo'ldi. O'zaro xilma-xil sohalar ekanligiga qaramasdan aql va bilim prinsipial jihatdan e'tiqod va imondan ajratilmaslikka harakat qilindi. Bu esa o'z navbatida islom sivilizatsiyasining gullab-yashnashiga katta hissa qo'shdi.

Albatta, O'rta asrlarda bu metodika, metodologiya deb yuritilmagan bo'lsa ham, lekin aqlga bo'lgan e'tibor natijasida barcha sohalarining

metodologiyasi ishlab chiqilib bo'lingan edi. Din va falsafa uyg'unligiga asoslangan “Ikki haqiqat” konsepsiyasining metodologik jihatlarini yoritib bergan Ibn Rushd ijodida falsafa hamda aql alohida tahlil qilinib, uning mohiyati din va e'tiqod tushunchalari bilan uzviy aloqadorlikda ochib beriladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ibn Rushd o'zining “Fasl al-maqāl” asarida din va falsafa haqida so'z yuritishining sababi islom dini shu mintaqa xalqlarining asosiy e'tiqodiga aylanib, ularning butun hayoti mohiyatini belgilab berar edi. Shu sababli xalq uchun diniy e'tiqoddan boshqa e'tiqodga ehtiyoj yo'qdek ko'rinardi. Ibn Rushddan avval faoliyat olib borgan faylasuflar ham mavjud diniy tizimga falsafani olib kirishni tarafdori bo'lganlar [7].

Bugun globallashuv jarayonlarida ma'naviy tahdidlar kuchayib borayotgan makon va zamonda Ibn Rushd dunyoqarashining mazkur jihati yanada ahamiyati ortib bormoqda. Ayniqsa, dunyoviylikni dahriylik sifatida ko'rayotgan diniy ekstremistik oqimlarga qarshi kurashda hamda bugungi kunda kuchayib borayotgan mutaassiblikni oldini olishda nazariy asos bo'ladi.

Yangi O'zbekistonda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, millatlararo va dinlararo o'zaro hamjihatlikni yanada mustahkamlash, tanlangan dunyoviy demokratik taraqqiyot yo'limizning bardavomligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-bob, 1-moddasida “O'zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo'lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat. ...” [1], deb belgilab qo'yildi. Bunda Qomusimizning yangi tahririda “ijtimoiy va dunyoviy” tushunchalari qo'shimcha qilindi. “Dunyoviy” tushunchasida respublikada ilm-fan rivojiga keng yo'l ochib berilishini nazarda tutilsa, 35-moddadagi “Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har kim xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlar majburan singdirilmaydi” [1] moddalarida xalqning qadriyatiga aylangan e'tiqodiy, diniy huquqi ham belgilab qo'yildi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Bugungi globallashuv sharoitida bir tomondan siyosiy yetuk yoshlarni tarbiyalash, ikkinchi tomondan esa ular ong-u shuurida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni saqlab qolish,

ya'ni aqlli, ruhan va ma'nan sog'lom, ijtimoiy faol avlodni kamol toptirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli mamlakatimizda diniylik va dunyoviylik konvergentsiyasi masalasiga alohida ahamiyat berilmoqda. Diniylikning (dinga oid) ma'nosi mutafakkirlar qarashlaridagi din, e'tiqod, imon masalasi bo'lsa, dunyoviylik esa (real, moddiy hayotga oid) ilm-fan, falsafa (falsafa musulmon dunyosida kirib kelgandan boshlab, dunyoviy fan sanalgan), aql, ilmni anglatadi. Demak, din, e'tiqod, imon tushunchalarining o'xshash jihatidan tashqari farqli jihati ham mavjud. Ayrim adabiyotlarda imon e'tiqod bilan bir xil ma'noda ishlatiladi. Biroq ular o'rtasida farq mavjud. E'tiqod inson ruhiyati, ichki his-tuyg'usi bilan bog'liq ishonchdir. Bu imondan ustun emas, aksincha uning birinchi elementidir. Imonning ikkinchi elementi sifatida iqorni, ya'ni so'z bilan tasdiqlashni kiritsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Imonning uchinchi elementi sifatida esa e'tiqod, iqroga asoslangan harakatni, amalni keltiriladi. Ya'ni, qalb va so'zni isboti hisoblanadi.

"Falsafa imon-e'tiqodni anglab, uni boshdan kechirar ekan, o'zining qadimiy maqsadi va ta'rifiga – qalb shifosi va hikmat ishqiga qaytadi, ilmiy vasvasalarni yengib, o'zining metafizik mohiyatiga qaytadi. Aslida ham keng ma'noda e'tiqod insonning butun ongiga, uning faoliyati va borlig'ining barcha jabhalariga, barcha ijtimoiy munosabatlariga singib ketgan" [5]. E'tiqod nafaqat sof diniy hodisa, balki u fanda ham mavjud. Masalan, olim farazni ilgari suradi, unga ishonadi. Shaxslararo munosabatlarda: biz ishonadigan insonni do'st deb ataymiz. Karl Yaspers aytganidek, e'tiqodning har xil turlari mavjud bo'lib, bu insonlarning nimaga ishonishi bilan bo'liq bo'ladi.

Bilim esa obyektiv ravishda mavjud bo'lgan haqiqatdir, u har doim ham shaxsiy ishtirokni talab qilmaydi. E'tiqod esa subyektiv va shaxs uchun hech qanday shart qo'ymaydi. Bu, asosan, tushunarsiz bo'lib, isbotlanishi mumkin bo'lgan hamma narsaga ma'no beradi. Haqiqiy e'tiqod insonning o'zini o'zi yaratishining jonli ruhiy jarayonidir. E'tiqod o'lmaslikni beradi, chunki u insonning e'tiborini, tafakkurini yuksak, abadiy narsalarga yo'naltiradi. E'tiqod vaqtinchalik nuqtai nazaridan abadiy hayotni anglash va his qilishni o'z ichiga oladi. "E'tiqod insonning o'zini o'zi anglashi va mohiyatini ochishi sifatida ma'naviy turtkidir. U turli darajada har bir

insonda mavjud bo'lib, uning shaxsiy ma'naviy bilimlari rivojlanishi bilan namoyon bo'ladi" [5].

Ibn Rushd o'z asarida insonlarni e'tiqodi jihatidan darajalarga ajratib, bu ularning aqli, bilimi bilan bog'liqligini aytib o'tadi. U ham insonlarni diniy mutaassibli insoniyat sivilizatsiyasining keyingi rivojini to'xtashiga olib kelishidan qayg'uradi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Diniylik va dunyoviylik munosabatlarida ratsional muvozanatni saqlashda o'zaro ziddiyatlarga imkon berish kerak emas. Dunyoning turli mintaqalarida keskinlik va radikalizm kuchayib, din niqobidagi ekstremizm va terrorizm tobora avj olib borayotgan hozirgi vaqtda ushbu salbiy tendensiyaning falsafiy-gnoseologik jihatlarini tahlil qilish, o'rganish, uni ma'rifat sari yo'naltirishni kuchaytirish lozim, deb hisoblaymiz. Diniylik va dunyoviylik uyg'unligida jamiyatda vujudga kelishi mumkin bo'lgan ichki ziddiyatlar faqat ma'rifiy usulda hal qilinishi mumkin. Bugungi texnika texnologiya rivojlangan davrda din va falsafa, e'tiqod va aql, imon va bilim o'rtasidagi qarama-qarshiliklardan yiroqlashib, bu ikki dunyoqarashni yaqinlashtirib tinch-totuv yashashni asosiy maqsad qilib olish zarur bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Jild 1. – Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2017. – B. 465.
3. Ikramova I.R. Ibn Rushd e'tiqod va aql uyg'unligi borasida // Academic Research In Educational Sciences. – Toshkent, 2021. Volume 2, special issue 1, 2021. (Impact Factor: SJIF= 5.723). – B. 402-407.
4. Нижников С. А. Вера и знание: проблемы онтологии и гносеологии в историко-философском контексте // Социум и власть. – М., 2018. № 2 (70). – С. 78.
5. Роузентал Ф. Торжество знания. Концепция знания в средневековом исламе / Пер. с англ. С.А. Хомутова. – М.: Наука, 1978. – С. 215.
6. Ibn Rushd. Hikmat va shariat o'rtasidagi uyg'unlik haqida risola. – Qohira. 2007.